

NOS

Medlemsorgan för Föreningen Natur och Samhälle i Norden. Utkommer med 4 nr per år. Nr 1 mars 1985

ISSN 0348-7970

Föreningens adress:
Box 49015, 100 28 Stockholm

Lokalföreningar:
FNSiN/U, Box 15007
750 15 UPPSALA

FNSiN/K, c/o Lena Sewall
Älvrosgratan 4
654 61 KARLSTAD

Lokal i Stockholm:
Upplandsgatan 80, t v om porten
Tel: 08/33 49 59

Postgiro:
50 31 97-6 (Huvudkonto)
67 01 50-2 (Medlemsavgifter)
60 80 83-2 (Beställning av skrifter)

Medlemsavgift 1985 60:-
Familjemedlem 20:-

Redaktionen ansvarar icke för att allt insänt material publiceras. Dessutom måste av kostnadsskäl ibland somligt material flyttas till kommande nummer.

Eftertryck helt eller delvis utanför föreningen förbjudes. Men man kan ju fråga oss om tillstånd förstas.

Ansvarig utgivare:
Kjell Pettersson, Kinnekullev. 42,
161 34 BROMMA
08/34 03 60 (A), 08/25 78 17 (B)

Redaktion:
Kjell Pettersson, PeO Sundqvist, Bo Zachrisson, Bo Michaelsson, Kaj Valtersson, Harald Eneroth, Edgar Schuldt m fl.

Manusstopp nästa program: 28/5
Utgivning i mitten av maj.

Manusstopp nästa NOS: 26/8

Material till NOS skickas till:
PeO Sundqvist, Grubbens gata 9,
112 32 STHLM, 08/50 73 19

Programförklaring

Föreningen Natur och Samhälle i Norden (FNSiN) är en partipolitiskt obunden, ideell förening.

Föreningen vill samla intresserade av miljöfrågor och levnadsvillkor till ett allsidigt studium av natur och samhälle i Norden.

Att upptäcka tillsammans är vår grundidé.

Vi arrangerar **EXKURSIONER** till intressanta områden. Vi har gjort resor till Gotska Sandön, Bornholm, Stockholms skärgård och svenska fjällen. Vi har paddlat kanot i Bergslagen, Sörmland och Uppsala, där vi efter intresse kunnat studera fauna, flora, arkeologi och kulturhistoria. Vi har gjort landskapsresor till Ångermanland och Skåne. Vi har plockat

svamp i skogarna kring Stockholm och tranbär på hälsingemyrar.

Vi arrangerar årligen **EXPEDITIONER** till områden nära och fjärran. Lofoten, Färöarna, Island, Spetsbergen, Grönland och Alaska är några av de områden som hittills besökts. Varje resa förbereds genom studiecirklar. Erfarenheterna tillvaratas och publiceras ofta i bok- eller kompendieform.

Vi arrangerar **STUDIECIRKLAR**. Några ämnen har varit skärgården, energifrågor, fjällkunskap och foto.

Vi arrangerar **FÖREDRAG** i en mängd aktuella ämnen, såsom låg-energismiljöer, bostadsmiljöer, rese-skildringar m.m.

Vi agerar **MILJÖPOLITISKT**. Nedre Dalälven, Tyresta-Åva och Järvafältet är några av de områden vi engagerat oss i.

Som du ser har FNSiN en mångsidig inriktning där ditt speciella intresse blir tillgodosett och där du genom din medverkan kan berika föreningen. Dessutom glömmet vi inte att ha trevligt. Som medlem är du välkommen att delta i dessa arrangemang. Resor och utflykter genomförs, till låga självkostnadspriser, av respektive resgrupp. Som medlem får du dessutom 4 nummer av NOS, medlemstidningen, fylld av intressant material och program. Medlemsavgiften 1985 är faktiskt blygsamma 60:- Sätt in den på pg 67 01 50-2.

FNSiN/Skrifter & Böcker

Föreningens skrifter kan beställas genom att betalningen sättes in på postgiro 60 80 83-2, FNSiN.

Ange avsändare och vad beställningen avser. Priserna inkluderar porto och moms.

Upplysningar om skrifterna lämnas av Conny Karlsson, Sköttmors väg 7B, 781 64 BÖRLÄNGE, tfn 0243/140 74.

Ur Uppsalas historia.

Författare Gunnar Carlin. Behandlar historia och historier om många av de äldre byggnader du finner i det nuvarande Uppsala. Illustrerad. 17 sid. Slutsåld.

Ortnamn.

Författare Christer Westerdahl. En kort introduktion till tolkningen av svenska, finska och lappska ortnamn i Sverige. 22 sid. Pris 13:-, medlemmar 10:-.

Tyresta.

2:a upplagan. En tvärfacklig beskrivning av ett av mellansveriges finaste

vildmarksområden. Innehåller artiklar om allmän kulturhistoria, arkeologi, ortnamn, kvartärgeologi, geologi, flora och fauna. Rikt illustrerad med kartor och teckningar. 32 sidor. Pris 15:-, medlemmar 12:-.

Gotska Sandön.

2:a upplagan. En tvärfacklig beskrivning. Innehåller artiklar om geologi, dyner, flora, fauna, historia och livet på ön. Den första boken som behandlar ön ur alla synvinklar. Rikt illustrerad med teckningar, kartor och foton. 112 sid. Pris 35:-, medlemmar 25:-.

Spetsbergen — land i norr.

Förord från Arktispionjären Helge Ingstad. En allsidig bild av Spetsbergen ges genom de 25 artiklarna som bl a behandlar historia, valfångst, kolbrytning och oljeletning, geologi, växt- och djurliv. 168 sid. Pris 48:-, medlemmar 37:-.

En färd till Island 1977.

En reseberättelse om vad man kan räkna ut för längs Islands vägar kombinerat med avsnitt om geologi, flora, fågelliv och andra intressanta ämnen. Rikt illustrerad. 52 sid. Pris 30:-, medlemmar 25:-.

ISLANDS NATIONALPARKER

Island är mycket glesbefolkat med ungefär 230 000 invånare (och 90 000 turister) på något över 100 000 km², hälften av befolkningen dessutom samlad i Reykjavik med omgivning. Det kan lätt tyckas att det är gott om plats för var och en, men Islands natur är mycket ömtålig — alla som rest omkring på Island har sett jordflyktens härjningar — och marginalerna knappa. Man får i ökande utsträckning upp ögonen för hur skyddsvärd naturen är, och enligt en preliminär förteckning från det isländska naturvårdsverket var 64 platser och områden fridlysta sommaren 1984 (mot 58 i mars 1981) och ytterligare 266 bedömdes som skyddsvärda (mot 215 i mars 1981). Se karta »fridlyst svæði«.

De fridlysta områdena är av fyra slag:

— Thjóðgardar (nationalparker), nämligen Thingvellir, Skaftafell og Jökulsárgljúfur. Fridlysta områden i statlig ägo med särpräglad natur, växtlighet eller djurliv eller av en särskild historisk helgd. Dessa behandlas närmare nedan.

— Fridlönd (ungefär nationalparker/naturreservat), områden som fridlysts p g a egenartat landskap eller växt/djurliv. Cirka 30 till antalet, bl a Hornstrandir, Flatey (i Breidafjörður), Thjórsárver, Surtsey, Dyrhólaey, Gullfoss, Mývatn-området och Herdubreidarfridland.

— Náttúruvaetti (ungefär naturreservat/naturminnen), särpräglade naturföreteelser som fridlysts, t ex vattenfall, grötter och fyndplatser för sällsynta stenarter. Drygt 20 till antalet, bl a Geysir, Lakagigar och pseudo-kratrarna vid Skútustadir.

— Fólkvangar (ungefär friluftsområden), områden som avsatts för utevistelse i samarbete med kommuner. Bestämda regler finns om hur de skall användas, friluftslivet skall främjas, gångstigar och parkeringsplatser anordnas osv, 8 stycken.

Thingvellir

Islands första och länge enda nationalpark, 28 km² stor, 30 km från Reykjavik. Avsatt redan år 1928 inför alltingets 1000-årsjubileum år 1930. På denna plats har de flesta av de händelser skett som betytt mest för islänningarnas villkor, från det att alltinget grundades tills dess att det lades ner 1798. Bland händelser

på Thingvellir kan nämnas kristendomens antagande år 1000, första biskopsvalet 1053, överenskommelsen om att ge sig under norske kungen 1262-64, handelstvånget 1602, utöppningen 1874 och republikens utöppande 1944. Thingvellir valdes till alltingsplats år 930 sedan man noga undersökt Island för att hitta den lämpligaste platsen. Tinget brukade pågå under ett par försommarveckor under bar himmel och med stor anslutning av invånare från alla delar av landet. Tingets viktigaste plats var lagberget, Lögberg, på östra sidan av klyftan Almagnagjá varifrån lagsagomannen läste upp folkets lag.

Förutom sitt mycket stora histori-

Forts.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING	Sid
Islands nationalparker	3
Nya Zeeland	6
Hebriderna	8
Finnmark	10
Köpenhamn	12
Shetland	14
Älgens födoval	19
Bildgäta	19

UPPHITTAT

Del till kakform upphittad efter Långholmsspicknicken förra året. Den finns i lokalen.

KÖPES

Jag saknar NOS 1/79 och 2/79. Om du kan sälja, ring
Kaj 08/16 21 77 (A), 0753/815 87 (B)

ska värde är Thingvallaområdet ur geologisk synvinkel högst intressant. Jordklotets yttre del, lithosfären, består av ett tiotal plattor av växlande storlek som förskjuts i förhållande till varandra; längs en del gränser glider de ifrån varandra, längs andra kolliderar de, glider åt samma håll eller flyter in under varandra. Island ligger just på en sådan gräns där plattorna avlägsnar sig från varandra och nytt land bildas genom att magma strömmar upp från jordens inre, inom parentes kan nämnas att Island härigenom blir ca 2 cm bredare per år. Denna gräns mellan den nordamerikanska och den eurasiska plattan passerar genom Thingvallaområdet.

Vid Thingvallavatn (Islands största sjö, 83 km²) utbreder sig en flack, drygt halvmilsbred och 40 km lång sänka som i väster och öster begränsas av de mäktiga klyftorna Almannagjá respektive Hrafnagjá. Sänkan anses ha uppstått vid stora vulkanutbrott eller jordskalv, och området är täckt av lava från sköldvulkanen Skjaldbreidur. Marken vid Thingvellir sjönk också vid jordskalven 1789, varvid dåvarande vägen utmed sjön förstördes vilket bidrog till att alltin-

get några år senare lades ner.

Tillflödet till Thingvallavatn genom Öxará är ca 5 m³/sek men utflödet genom Sog ca 100 m³/sek. Skillnaden beror på underjordiska källor i lavan.

Skaftafell

blev Islands andra nationalpark 1968. Ca 140 km v om Höfn i Hornafirdi, ca 300 km ö om Reykjavik. Ytan är 500 km² (ökas troligen till 1 000 km²).

Skaftafell är den västligaste bebyggelsen i Öraefiområdet och var en av de mest isolerade platserna på Island fram till 1974 då vägen över Skeidarársandur och härmed ringvägen runt Island fullbordades. Dessförinnan kunde man inte ta sig fram med vanlig bil västerut över sandurn, utan bilvägen från Skaftafell till Reykjavik gick österut och vidare runt Island, i allt 1 000 km. Öraefi — »obebodd mark«, av fornisländskans örhaefi »hamnlös strand« — fick sitt namn på 1300-talet efter ett förödande vulkanutbrott under Vatnajökull 1362, ett av de pimpstensrikaste man känner, följt av översvämningar när isen smalt. Enligt traditionen överlevde endast en fåraherde och en häst (i

en annan version en gumma och en katt); enligt pålitligare källor förstördes 40 hus av 48 och från de förstörda husen klarade sig endast en präst och en djäkne. Även år 1727 var det ett vulkanutbrott i Öraefajökull, det pågick i 1 år och dödade 3 människor, 160 hästar och 600 får.

Nationalparken är på gränsen mellan tertiära basaltformationer och äldre palagonit (asktuff), även liparit finns i trakten liksom avlagringar med växtrester från värmeperioder.

Ca 210 arter vilda örter och ormbunkar växer i Skaftafell. Där finns mera av sydliga arter än i övriga delar av Island beroende på det ovanligt milda vädret på platsen (föhn-effekt). Få av arterna är sällsynta, men svartbräken som inte hittats annorstädes på Island kan nämnas liksom tvåblad och vänderot. Tre av östlandets karaktärväxter sätter sin prägel på nationalparken: blåklocka, fjällbrud och gullbräcka.

Insektslivet är rikt med en stor andel sydliga arter. I björk- och rönnskogarna märks rödvingetrast, enkelbeckasin, ängspiplärka och gärdsmyg. På Skeidarársandur häckar storlabb (3 000 par), labb och havstrut.

Namaskard Foto: Kjell Pettersson

Karl och Kerling Foto: Kjell Pettersson

Jökulsárgljúfur

är den tredje nationalparken. Den av-sattes 1973, har en yta av 150 km² och ligger vid Jökulsá (å Fjöllum) från Dettifoss och ca 35 km norrut. Avstånd: Mývatn-Grímsstadir-Dettifoss 70 km, Húsavík-Asbyrgi 60 km.

Jökulsárgljúfur är Islands största flodklyftor med en sammanlagd längd av ca 25 km, bredd 0.5 km och djup minst 100 m på långa sträckor. Dettifoss, med ett vattenflöde av nära 200 m³/sek, är ett av hela Europas mäktigaste vattenfall. I klyftorna finns ytterligare vattenfall liksom for-sar från biflöden. Drygt en mil ne-danför Dettifoss finns ett labyrintar-tat område, Hljóðaklettur, som är vad som återstår av det land som Jö-kulsá fört bort under årtusendena (floden har beräknats varje år föra 20-25 000 ton lera förutom grus och sand, vilket avlagras som nytt land i Axarfjörður). Strax söder om Hljó-daklettur står de två raukarna Karl och Kerling, den större 60 m hög, på andra sidan floden ligger grottan Tröllahellir som var deras bostad.

Ytterligare några mil norrut ligger den hästskoformade dalen Asbyrgi med ca 100 m höga klippväggar. Da-

len är 4 km bred och i dess mitt reser sig ett höjddparti som delar dalen i två delar, och folksagan säger att den är Sleipners hovavtryck. Enligt många geologer har Asbyrgi grävts ut av Jö-kulsá vid en stor översvämning — spår av sådana syns på åtskilliga stäl-len utmed floden, ända upp till Vat-najökull.

I nedre delen av klyftområdet vä-xer en hel del björk- och rönnskog, dessutom finns gott om ovanligt hög-vuxen grönvide och ullvide. En och mjölon får markerna att se gröna ut även vintertid. Gott om lavar, t ex renlav. På skyddade platser rik blomflora, t ex midsommarblomster, hässlebrodd och eyrarrós (västlig mjölkesläktning; enda europeiska före-komst på Island). Bland på Island sällsynta arter kan nämnas ormbär, gulvial (enda fyndplatsen på Nordlan-det; vanlig på Sydlandet) och revlum-mer. I allt har man funnit ca 220 ar-ter högre växter. På sensommaren är det ofta svamprikt.

Fågellivet är rikt, och mest lägger man märke till hedfåglar som ljung-pipare, rödvingetrast och ripa, vidare kan nämnas bl a snösparv och grå-siska. Gärdsmyg är vanlig i be vuxna

sänkor, falk häckar och korp är van-lig. Vid sjöar och tjärnar finns rödbena, smalnäbbad simsnäppa och åtskilliga änder. På sandmarkerna i nedre delen av nationalparken är Nordlandets enda häckningsområde för storlabbe, och stormfågel har nyli-gen häckat i Asbyrgi.

Rävar förekommer sparsamt, skogsmöss är vanliga. Insektslivet är förhållandevis mångsidigt.

Erik Elvers

Källor:

Thjóðgardar Islands, Skaftafell och Jökulsárgljúfur. Broschyrer utg av Náttúruverndarráð. Náttúruminjaskrá, 3:e uppl 1981 och 4:e uppl 1984 (prel version). Utg av Náttúruverndarráð. Ferdahandbókin, 10:e uppl 1982. Vegahandbokin, 4:e uppl 1981. Jörgen Eriksson: Islands natur. Sveriges Natur nr 5 1982. Thorsteinn Jósepsson: Landid thitt I, 2:a uppl 1967. Steindór Steindórsson frá Hlödum: Landid thitt II, 1968. Steindór: Islenszk plöntunöfn, 1978. Stefán Stefánsson: Flóra Islands, 2:a uppl 1924. Sigurdur Thórarinsson: föredrag om Öraefi (i Samfundet Sverige-Island, 1970).

AOTEAROA

Detta är den andra av två artiklar om en resa till Nya Zeeland.

NORDÖN

Väl återkomna till Nordön ämnade vi göra ett allvarligt menat försök att få kontakt med Nya Zeelands nationalfågel, kiwin, som fått ge namn inte bara åt en frukt utan även åt hela befolkningen, som gärna kallar sig kiwis.

Före människans ankomst saknade fåglarna på Nya Zeeland naturliga fiender. Av denna anledning har många icke flygkunniga fågelarter utvecklats. Bland de ännu inte helt utrotade kan nämnas kakapon, en uggleliknande papegoja, och takahen, en stor rallfågel som troddes utdöd men 1947 återupptäcktes med ca 100 individer i en undanskymd dal i Fiordland National Park på Sydön.

Kiwifåglarna hör till de icke flygkunniga och finns i tre arter som inte skiljer sig mycket från varandra. De blir ca 35 cm höga, 50 cm långa, har en spovliknande näbb, kraftiga ben samt en hårlignande fjäderdräkt. Deras närmaste släktingar är emu, struts och de s k moafåglarna, som nu är utdöda men som före maoriernas ankomst fanns rikligt och i många arter (de största upp till 3,5 meter höga).

Kapiti Island ett stycke upp efter Nordöns västkust hyste enligt vad vi fått veta ett antal kiwipar. Ön visade sig tyvärr vara behäftad med samma problem som Milford Track, d v s man måste boka plats långt i förväg och det hade vi inte haft en tanke på.

Wanganui

På Department of Lands and Survey i Wellington fick vi tipset att kiwin skulle vara möjlig att åtminstone få höra i Wanganui-dalen. Närmare bestämt runt byn Pipiriki, varför vi begav oss dit.

En liten grusväg letade sig från staden Wanganui upp längs floden med samma namn förbi maoribyar med namn som Jerusalem och Korint (missionärsnit?).

I Pipiriki talade vi med nationalparksvakten, »the ranger«. Försedda med tips om lämplig färdväg gav vi oss sedan i ugglelyssningsstil (kiwin är extremt nattlig i sina vanor) ut i kvällningen och stannade med jämna

mellanrum för avlyssning.

Vi hörde många »moreporks« (zeelandhökuggla) och såg många »possums« (rävkusu, införd från Australien) springa över vägen.

Frammot gryningen hade vi så till sist turen att två gånger höra kiwhannens gälla skri, som låter ungefär som fågelns namn. Belöning nog för en sömnlös natt.

När det började ljusna slog vi nöjda upp tältet på en tältplats vid Pipiriki.

Tältning

Det är förhållandevis lätt att hitta tältplatser på Nya Zeeland, både kommersiella och »naturliga«. Enligt en uppgift skall det vara tillåtet att campa inom 20 meter från havet, sjöar och vattendrag. Om denna antydning till allemansrätt är riktig vet jag inte men vi blev aldrig bortkörda. Vattnet i bäckar, sjöar och floder är nästan alltid drickbart och smakar utmärkt.

Egmont med getter

I väster nära staden New Plymouth reser sig den perfekt formade vulkan-käglan Mount Egmont eller Taranaki.

Vid Dawson Falls tog vi en promenad upp på bergssluttningen. Det var gott om förvildade getter, konstaterade vi utan större entusiasm. Döm om

vår förvåning, när upphetsade nya zeeländare som vi mötte ville ha oss att följa med för att fotografera en av dessa getter (för all del ett vackert exemplar, svart och vit), som de tycktes betrakta som en stor naturupplevelse. Kanske inte så underligt i ett land där de enda däggdjur maorierna mötte var ett par fladdermusarter. När européerna anlände var faunan berikad även med hundar och råttor.

Numera finns inplanterade bl a ett tiotal arter hjortar som blivit stora skadegörare, framför allt på skog, och som därför jagas friskt. Hjortfarmer har nyligen blivit populära och exporterar förutom kött även horn och basthud som medicin till bl a Kina och Japan.

Waitomo

Ett s k måste för besökare på dessa öar är Waitomogrotterna, tre till antalet, eller åtminstone den med lysmaskarna (glow worms). Turisttillvänt men inte desto mindre sevärt.

Efter en vandring genom stora grottsalar med stalagmiter, stalaktiter och droppstenar kommer man till en underjordisk å. Under total tystnad (enligt guiden skräms maskarna av ljud och ljus, man får inte fotografera) glider man sedan fram i en liten båt i mörkret med som en stjärnhimmel av lysande maskar i grottans tak fem meter ovanför huvudet. Obe-

Utsikt från Ruapehu

skrivligt och nästan överkligt.

Lysmaskar är egentligen en felaktig benämning för det är fråga om larvstadiet till en svampmygga. Lysandet är till för att locka insekter och andra kryp i fördärvet.

Tongariro

Landets äldsta nationalpark skäms av skidliftar och hotell men det hindrade oss inte från att försöka bestiga Nordöns högsta berg, Ruapehu, 2796 m.

Dimma och moln hindrade oss däremot de sista 100 metrarna, men redan vid 2696 m var utsikten vidunderlig och väl värd mödan. I minnet dröjer starkast den ännu aktiva vulkanen Ngauruhoe med ett ständigt ångmoln runt toppen.

Rotorua

Ett annat måste för turister är vulkanaktiviteternas och maoriernas centrum i Rotorua. Här kan man t ex först studera urinnevånarnas snirkliga träsnidarkonst i en skola för sådan, därefter vandra ut i ett område med varma källor, svavelpölar och gejsrar för att slutligen avnjuta en uppvisning i maoridanser i ett rikt ornamenterat whare runganga (möteshus). Platsen där allt detta finns väl samlat heter Whakarevareva (wh uttalas som f) och ligger bekvämt till inne i staden Rotorua.

Hells Gate är ett annat vulkaniskt område med framför allt svavelkällor om vilket George Bernhard Shaw lär ha yttrat att han villigt skulle ha betalat tio pund för att slippa se det.

De mest spektakulära vulkanområdena är emellertid Waimangu och Waiotapu som ligger någon mil söderut. Men det var ännu bättre förr. År 1904 försvann sorgligt nog vattnet som försörjde en gejsir i Waimangu, som sprutade 450 meter! Nutidens 20-tal meter förbleknar något vid en tänkt jämförelse.

Gejsrarna i all ära, men mest fascinerande är de mångfärgade sk terrasserna. Gult, brunt, orange, rött, vitt och svart i strimmor som små vattenfall, ja, tänk er själva. Mest känd är Warbrick Terrace i Waimangu.

Sulor

Utanför Hastings vid Hawke Bay på östkusten ligger Cape Kidnappers, som fått sitt namn av James Cook (vem annars?) därför att några maorier vid denna plats försökte röva bort en ung tahitier som seglade med Cook.

Numera är udden känd för flera kolonier australsulor, som enligt tu-

ristbroschyerna endast kan nås då stranden ligger över vatten vid ebb. Detta är inte riktigt sant, men jag rekommenderar ingen att efterhärma vårt sätt att ta sig fram bland kullarna uppe på udden, i varje fall inte utan karta. Åtta kilometers sicksackande och klättrande fick oss att ångra att vi inte hade inväntat ebb. Belöningen var att vi under flera timmar hade sulorna för oss själva. Tillbaka vägen efter stranden tog ungefär hälften så lång tid.

Mera fåglar

Större delen av Nya Zeelands skogsområden är planterad skog med huvudsakligen snabbväxande Kaliforniatallar (35 år till avverkning). Men det finns ännu en del naturskog kvar och det är förstas där fågellivet är riktast.

Inte ovanlig är tui, prästfågeln, en kajstor svart fågel som fått sitt svenska namn p g a en kräslig samling vita dun på bröstet. En flygkunig rallfågel som omväxling är pukekon, en sorts sultanhöna. Zeelandskungs fiskaren såg vi någon enstaka gång medan den enda duvarten (native pigeon) var allmänt förekommande.

Havsfåglar såsom liror, stormsva-lor, stormfåglar m m finns i så många nästan likadana arter att man ibland saknade den tubkikare vars tyngd man troligen förbannat om den varit med.

Vadarstranden vid Miranda öster om Auckland lockade med den i Sverige genom en TV-film bekanta snednåbbade piparen. Och den var vänlig nog att visa sig för oss, orädd och li-

te komisk med sin högervidna näbb, vars exakta funktion inte är klarlagd. Några styllöpare kunde vi räkna in på samma plats.

Bay of Islands

Vi passerade Auckland på väg norrut och hade hoppats kunna nå Cape Reinga, nordspetsen, men måste p g a tidsbrist vända vid Bay of Islands. Denna öriska bukt visade sig inte bara vara historiskt intressant (det var här Waitangi-fördraget mellan maorierna och engelsmännen slöts 1840). Utan också en mycket naturskön plats som hade krävt längre tid för att göras rättvisa.

Tane Mahuta

I Waipoua Kauri Forest, omgiven av kalhyggen, finns ett av de få kvarvarande bestånden av kauritallar. Den största av dem alla blev avslutning på vårt besök på Nya Zeeland. Tane Mahuta, skogens gud.

Drygt 13 meter i omkrets, 55 meter hög och en beräknad volym av 244 m³ (en riktigt stor svensk gran kan ge 7 m³) låter väl imponerande?

Bakåt i tiden

En resa till Nya Zeeland kan ibland kännas som en resa bakåt i tiden p g a det lugna tempot och långtbortistan-känslan. Resan därifrån gav samma känsla fast av en annan orsak. Vi flög från Auckland kl 7 på kvällen och landade på Hawaii kl 5 samma dags morgon. Det är lite förvirrande att passera datumgränsen.

Kostnader

Då jag misstänker och hoppas att någon nu blivit lockad av att besöka Nya Zeeland ska jag avslutningsvis nämna några ord om kostnaderna för en sådan resa. Vår flygbiljett med SAS/Continental Airlines som inkluderade Los Angeles, Hawaii, Fiji och Sydney förutom Auckland kostade hösten 1983 ca 9500 kronor tur och retur från Stockholm.

Kostnadsläget på Nya Zeeland var överlag något lägre än det svenska. Boendekostnaderna kan hållas på en mycket rimlig nivå om man har tält och det finns också gott om vandrarhem. Se till att du har betalat STF-avgiften även för nästa år om du reser över ett årsskifte!

Jag har inte gjort någon litteraturlista men kan som hastigast rekommendera South Pacific Handbook, New Zealand-A Travel Survival Kit, Finn Ridelands Rapport från Antipoderna och Anderz Harnings Mannen som flöt omkring i Söderhavet.

Kjell Pettersson

HEBRIDERNA

Till Hebriderna räknas omkring 500 öar, knappt trettio av dem är idag bebodda. Några få, som Islay och Gigha i söder är frodigt gröna med vajande palmer och blommande träd på skyddade ställen. Men de flesta öar är karga och grå, ibland med höga berg och milsvid utsikt som på Skye, Harris och Mull, ofta med otaliga grunda småsjöar och ändlösa hedland som på Lewis och North Uist.

Klimatet kan vara påfrestande. Vindarna är ofta hårda. Skönast är det i maj, augusti och september, medan dimma och regn gärna sveper in från Atlanten i högsommartid. På grund av Golfströmmen är vintrarna milda och snö en sällsynthet.

Yttre Hebriderna ligger blottade mot Atlanten och skyddar Inre Hebriderna och det skotska fastlandet, som en väldig, 210 km lång vågbrytare. De består av tre huvudgrupper av öar, förbundna med varandra av reguljära bilfärjor.

Längst i norr ligger Lewis och Harris och i mitten North Uist, Benbecula och South Uist och flera mindre

öar. Till Barra längst i söder hör Vatersay och ett vimmel av småöar, de flesta nu övergivna av sin befolkning.

Inre Hebriderna består också av tre grupper med en större ö i varje, omgiven av några mindre öar. Mellan ögrupperna finns inga direkta båtförbindelser. Skye är den nordligaste ön, i mitten ligger Mull med Iona, Coll och Tiree och i söder Islay omgiven av Jura, Oronsay och Colonsay.

Nordbor är sällsynta på Hebriderna numera, utom på Skye. Det är synd, för dessa öar har trots sin karghet och sitt bistra klimat mycket att erbjuda den som söker annorlunda resmål, en fascinerande natur och ett rikt fågelliv, ett egenartat kulturlandskap.

Brittiskt förtryck

Det mänskliga klimatet är varmt. Men det kan ta tid innan människorna på Hebriderna släpper främlingar in på sig. Under århundraden har de varit förtryckta, exploaterade och negligerade av brittiska regeringar och brittiska herrar. På 1700-talet slog engelsmännen sönder det sociala

systemet på öarna och krossade slutgiltigt den skotska nationen genom det blodiga slaget vid Culloden år 1746.

Till dess hade mäktiga klaner styrt över Hebridernas många öar och de människor som bodde där. Klanens ledare var ansvarig för den ekonomiska, juridiska och militära administrationen inom sitt område. Han förfogade över sina undersåtars liv och ägde deras tillgivenhet in i döden. Men han hade också skyldigheter mot dem som tillhörde klanen. Han skulle hävda deras rätt och angripa var och en som ifrågasatte den. Han skulle se till att de hade mat för dagen, kläder och en dräglig bostad. Klansystemet skiljde sig därför markant från det feudala system som under medeltiden och en stor del av den nyare tiden rådde i England och på kontinenten.

Culloden

När skotsk nationalism slutgiltigt krossades genom slaget vid Culloden 1746 förbjöds klansystemet. Det var inte längre tillåtet för skottarna att bära pläd och kilt och att blåsa i

säckpipa. Klanernas ledare förlorade sina juridiska befogenheter och sin maktställning. Gaeliskt språk och keltisk kultur motarbetades och engelska vanor infördes.

När klansystemet avskaffades upphörde också det ekonomiska och sociala ansvar hövdingarna haft för klanens medlemmar. De allra flesta förvandlades så småningom till traditionella godsägare med enda intresse att göra så stora förtjänster som möjligt på sin jord och på de torpare som arrenderade den. Från att ha varit respekterade individer som för klanens bästa gjorde tjänst i dess jordbruk eller krigsmakt blev nu klanmedlemmarna egendomslösa, rättslösa och fattiga.

På 1800-talet förvärrades deras situation brutalt. I tiotusental vräktes de från sina torp, när den mark de brukade förvandlades till väldiga fårbetesland av godsägarna. Den expanderande brittiska textilindustrin krävde ständigt större kvantiteter ull och fårskötsel och ullproduktion gav bättre inkomster än torparnas arrenden.

Vräkningarna (the clearances) uppmuntrades av myndigheterna, som såg till att emigrantskeppen till Amerika eller Australien fylldes med folk. Under 1900-talet, när fären inte längre gav guld till sina ägare, lades stora arealer öde och förvandlades till jaktmarker för de rika.

Hög arbetslöshet

De flesta jordbrukare på Hebriderna äger ännu idag inte sin mark. Arbetslösheten är den högsta i Storbritannien och uppgår på vissa öar i Yttre Hebriderna till över 30 procent. Avfolkningen är mycket stor. Vid mitten av 1800-talet levde drygt 90 000 människor på Hebriderna. Vid slutet av århundradet hade invånarantalet genom avhysningar och emigration gått ned till 75 000. Idag bor endast 45 000 på öarna. Sin försörjning har de från ett olönsamt jordbruk och sviktande fiske, från en krympande industrisektor och från nödhjälpsarbeten, som minskat i betydelse sedan de konservativa tog makten i London.

Liksom Orkney- och Shetlandsöarna och Isle of Man, som jag berättat om i tidigare artiklar, var också Hebriderna under flera hundra år ett nordiskt örike. Tidvis bildade de tillsammans med Isle of Man, där kungen satt, ett eget rike kallat Söderöarna,

tidvis var de ett självstyrande land under den norske kungen.

De första nordborna bosatte sig på Hebriderna redan på 1700-talet. På öarna levde då människor av keltisk stam. Det finns märkligt nog inga uppgifter om strider mellan dem och nordborna. Vi vet inte heller hur många nordborna var, endast att de måste ha varit färre än på Orkney och Shetland. På dessa öar, norr om Skottland, trängde nordiskt språk fullständigt ut det keltiska språk som den ursprungliga befolkningen talade.

Gaelisk kultur

På hebriderna försvann nordiskt språk däremot tidigt. Gaeliskan överlevde och talas ännu idag av de flesta öbor. Från att under lång tid ha varit förbjudet och ringaktat går gaeliskan nu mot en renässans. För detta arbetar inte minst många unga, som kämpar för att stärka gaelisk kultur och keltisk egenart.

Om Hebridernas långa med Norden gemensamma historia minner framför allt tusentals nordiska ortnamn runt om i arkipelagen. På Lewis, där nordborna tycks ha varit särskilt talrika, har 70 procent av alla namn nordiskt ursprung. Här liksom på många andra öar har åtskilliga gravfynd från vikingatiden gjorts.

Till de finaste arkeologiska fynden från Lewis och från hebriderna hör en grupp om 78 schackpjäser, skurna i valrossbetar av en nordisk konstnär

någon gång på 1100-talet. Från samma tid stammar den stenkyrka som nordborna reste på Ness längst i norr på Lewis. Till sin plan påminner den om en annan nordisk katedral, i Gardar på Grönland.

När den danske arkeologen J J A Worsaae i mitten av 1800-talet reser runt på Hebriderna för att söka minnen efter nordborna besöker han också Lewis och konstaterar:

»Överallt på Lewis och Harris är de gaeliska inbyggarna små, mörkhåriga och i allmänhet mycket fula. Men så snart man kommer norrut till Ness möter man folk av ett fullkomligt annat utseende. Både män och kvinnor är som regel mer ljushåriga, de är längre och har vackrare utseende. Jag har besökt flera av deras hyddor och fann mig omgiven av så nordiska fysiomer, att jag kunde tro mig vara i Norden, om icke det gaeliska språket, som folket talade, och deras eländiga hus hade påmint mig om att jag nu var i en av de fattigaste delarna i nordvästra Europa.»

Många menar också i dag att folket på Ness skiljer sig från öns övriga bebyggare genom sitt utseende och hänvisar till deras starka nordiska bakgrund. Ännu mer nordisk än Ness känns den lilla ön Berneray mellan Harris och North Uist. Här är folket blåögt och ljushårigt som i en norsk kustbygd.

Olov Isaksson

Foto: Sören Hallgren

FINNMARK

Byer og steder av severdighet i Finnmark, NORGE

Sommeren 1976 arbeidet jeg i Finnmark og besøkte samtidig en rekke interessante byer og steder som her gis en kort oversikt over:

Alta består av tettstedene Bossekop, Midtbakken, Sentrum, Bukta og Elvebakken. Ved Komsafjellet like ved Alta gjorde man i 1925 steinalderfunn som er mellom 10 og 14 tusen år gamle, muligens rester av den eldste busetning i Norge.

Bossekop (navnet er samisk og betyr Hvalbukta) var gjennom generasjoner en viden kjent markeds plass for fjellsamene. En viktig næring i Alta er skiferbryting. Altaskifer er høyt skattet og finner kjøpere verden over. Den mer enn hundre år gamle skiferdriften gir brød til flere hundre mann.

Kautokeino heter samelandsbyen som er sentrum for kommunen Kautokeino, landets største og tynnest befolkede herred. Av de voksne i kommunen er over halvparten flyttsamer med reindrift som hovednæring. Det bor omlag 190 flyttsamefamilier i Kautokeino, og de har sine sommerbeiter på strekningen østsiden av Altafjorden til Lyngen, og de ligger gjerne i sommerleir på Kvenangsfjellet. En av de store begivenhetene i Kautokeino er påskefeiringen som i våre dager trekker stadig flere turister. Samisk ungdom fra hele landet søker til den samiske yrkesskolen i Kautokeino.

Hammerfest Verdens nordligste by 70° 40' N.

En av Nord-Norges beste havner ligger på en smal strandflate under høye fjell. Salen er det bratteste, og flere ganger har det gått farlige snøskred fra den. Hammerfest var en viktig handelsplass allerede midt på 1600 og fikk byrettigheter i 1789. Lenge var byen sentrum for den for hele Nord-Norge så fordelaktige pomorhandel med russerne. Byen kom tidlig med i selfangsten, og utrustet allerede i 1795 en av de første overvintrings ekspedisjonene til Svalbard. 77 døgn i året er det ubrutt dag i Hammerfest, som kan by på vidunderlige naturopplevelser.

To ganger har Hammerfest vært utsatt for krigerske herjinger. 1809 ble byen bomardert av en engelsk eskadre, erobret og plyndret. Engelskmennene ville gjøre slutt på russehandelen. Under den siste krigen brente tyskerne byen ned. I dag er Hammerfest en helt ny by, og bebyggelsen sprer seg stadig utover. Hovednæringen er fiskeforedling. Nord-Norges største foredlingsanlegg, Findus, er fundamentet for byens økonomi. Det arbeides dag og natt, og fabrikken lyser som et palass i vinternatten. Hammerfest var Norges første by med elektrisk gatebelysning.

Honningsvåg er gjenoppbygd og er i rask vekst. Fiskeværer kan se fremtiden lyst i møte, takket være sin utmerkede havn, rike fiskeforekomster og en stadig økende strøm til Nordkapp. De karakteristiske

snøskjermene i Storfjellet beskytter bebyggelsen mot snøras. Statens fiskarfgaskole ligger som en festning ute på Klubben. Om sommeren legger flyttsamer fra Finnmarksvidda i leir i Honningsvåg. Tar en sjøveien fra Honningsvåg til Nordkapp, møter en små fiskevær med bare noen få hus, men tendensen går i retning av konsentrert bebyggelse, og mange småvær ligger avfolket.

Nordkapp Det bare 307 meter høye Nordkapp er norskøkystens mest kjente punkt. I århundrer har denne steile fjellformasjonen lekt i folkefantasien, og lenge var den betraktet som Europas ytterste punkt mot nord. Navnet Nordkapp er av engelsk opprinnelse og ble gitt av den engelske oppdagelsesreisende Richard Chancellor da han i 1553 passerte på sitt mislykte forsøk på å finne en sjøvei til India via nordøst-passasjen. Chancellors modige ferd i disse ugjestmilde strøk ga støtet til livlig handel mellom England og Russland, som også Norge nøt godt av. En tid gjorde den engelske konge krav på landet her nord, men anerkjente i 1583 den dansk-norske konges overhøyhet. I mange år måtte engelskmennene betale avgift for å passere Nordkapp på handelsferdene til Kvitsjøen, hvor den engelsk-russiske kontakt hadde skapt byen Archangelsk.

Utsiktsplattformen på Nordkapp er målet for titusener turister som herfra skuer utover Nordishavet. Om sommeren ligger det helst i ro, men om vinteren tordner det med voldsom kraft mot fjellsidene. Nordkapp fikk i 1959 en vakker restaurant bygd av granitt, et materiale som harmonerer med det karrige fjellet den ligger på. Filatelister har stor glede av Nordkapp postkontor.

Nesten 400 år etter Chancellors første ferd knyttet en annen sjøoffiser sitt navn til Nordkapp. I 1944 senket britiske og norske flåteenheter det tyske slagskipet »Scharnhorst«. Admiralen som ledet operasjonene ble adlet under navnet Lord Frazer of North Cape. Flere utenlandske konger har besøkt Nordkapp, i 1795 den franske kongen Louis Philippe av Orléans, i 1873 kong Oscar II og i 1959 kong Olav V selv, første gang.

Nordkapp, som ligger på 71° 10 min, 21 sek. nordlig bredde, har midnattsolen over horisonten fra 14 mai til 30 juli.

En vitenskapsmann har regnet ut at

Kautokeino

den 1440 timer lange dag sammen med dagslyset ellers i året, måneskinnet, lyset fra stjernene og nordlyset gir sammenlagt mer lys på Nordkapp enn man kan oppleve under ekvator!

Vardø på Varangerhalvøya er Norges østligste by, den ligger vel to lengdegrader østligere enn Istanbul. Byen baserer seg utelukkende på de fiskerikdommer som hentes fra bankene utenfor øst-Finnmark og Barentshavet. Byen er opprinnelig fra 1307 da en kirke ble reist på Vardøya med sikte på å kristne samene. Årene før hadde russerne fått herredømmet over Kola, og av frykt for russiske fremstøt anla Kong Håkon V en befestning mot Bussesundet. På 1400-tallet ble befestningen flyttet til Søndre Våg og kalt Vardøhus slott. Den nåværende Vardøhus festning er konstruert som en åttekantet stjerne med fire bastioner. Den ble reist i 1738. Idag finnes det ingen garnison der, men anlegget er et interessant museum. Under siste krig ble 2/3 av Vardø ødelagt, men nå er byen bygget opp igjen med moderne fiskeindustri.

Vadsø er Finnmarks administrative senter og et betydelig fiskevær. Byens navn var på førstesidene i verdenspressen da Roald Amundsens luftskip »NORGE« og senere italieneren Umberto Nobiles luftskip »ITALIA« brukte Vadsø som mellomstasjon på dristige nordpolsferder. Fortøyningsmasten står ennå. Hvert år i februar/mars foregår et fantastisk loddefiske på Vadsø havn. Den

lille laksefisken lodda kommer i veldig mengder, og fiskerne setter sine noter fra kaien og øser i land tusenvis av hektoliter verdifull lodde, som dels brukes som agn for linefiskerne og dels som råstoff for fiskemel og fiskeoljeindustrien. Også Vadsø ble herjet av krigen, men er nå gjenreist.

Kirkenes, mellom Langfjorden og Bøkfjorden, 8 km fra Sovjets grense, er ikke by, men er Finnmarks største tettbygde sted. Kirkenes og tettstedet Bjørnevattn er utelukkende basert på A/S Sydvarangers malm-drift. Ved århundrets begynnelse bodde bare noen få familier på Kirkenes, men fra 1906, da gruvedriften tok til, har stedet vokst jevnt. Russiske tropper befrikk Kirkenes 24 oktober i 1944, men da lå jernmalmanleggene i ruiner. Idag er Kirkenes og Bjørnevattn gjenoppbygd og A/S Sydvarangers anlegg modernisert og topprasjonalisert og driver med overskudd. Kirkenes er endepunktet for hurtigruten, 2015 kilometer fra Bergen, for stamflyruten fra Oslo, for Nord-Norgebussen, 1250 km fra Fauske (der jernbanen slutter) og for riksvei 6, 2474 km fra Oslo.

Sportsfiskernes paradisi. Fra gammelt av er Troms og Finnmark kjent som Norges beste distrikter for innlandsfiske og forpaktet fiskeretten bort på samme måte som handelen. Kongene tjente på det, og befolkningen fikk litt for jobben, den også. Landets viktigste lakseelv er Tana, som er grenselv til Finland. Der fiskes det etter felles finsk-norske reg-

ler. Forholdene kan variere sterkt fra år til år, en følge av at man her befinner seg i yttergrensene for laksens utbredelse. Fra Tana er det rapportert en verdensrekord for laks — en rugg på 36 kg. Foruten at lakseelvene gir grunnlag for en viktig binæring for oppsitterne, gir de også grunnlaget for et rikt, ja ofte overdådig sportsfiske — også betegnet som sportsfisket for den vanlige mann. Fra hele Europa kommer det turister til Troms og Finnmark for å fiske. De fleste får oppleve den sitrende spenningen når laks eller ørret slår til og den nervepirrende kamp for å få den i land. I Altaelva foregår det mest eksklusive laksefisket. Før den siste krigen leide britiske adelsfolk fiskeretten i elva. Deretter leide amerikanske millionærer retten for mange hundre tusen i sesongen.

Karasjok er idag et viktig samisk kultursenter med samisk ungdomsskole med landets eneste reindriftslinje og samisk museum. Stedet ble først befolket av kvener, men senere er samene blitt i flertall, og det tales samisk i alle hjem. Da krigen sluttet sto bare kirken fra 1807 igjen. Nå er Karasjok sentrum for kommuneadministrasjon og har livlig trafikk. Der foregår også reinveddeløp som innslag i den fargerike påskeferien, og de møter like stor interesse blant viddas folk som travløpene for hester ellers i landet. Det å kjøre rein krever lang trening og god kjennskap til kjørereinen.

Inger-Lise Sture

København

En januaridag 1974 tog jag flygbåten till Köpenhamn och letade mig på kufiska smågator fram till ett 1700-tals-magasin där jag var väntad till en anställningsintervju. Det blev början inte bara på en nästan tvåårig anställning utan också på ett betydligt längre kärleksfullt förhållande till den danska huvudstaden. Ett förhållande som består och blivit allt starkare trots att vi nu sedan flera år lever åtskilda, Köpenhamn och jag.

Magasinet i fråga är hemvist för Sekretariatet för nordiskt kulturellt samarbete, ett slags samnordiskt departement eller ämbetsverk för forskning, utbildning, konst, litteratur och musik. Där samordnar man nordiska forskningsprojekt och utbildningsplaner. Där fördelar man medel till forsknings- och utbildningsinstitut, utställningar och konserter. Vardagen innebar arbetskamrater från fem länder, tre arbetsspråk men också fem länders byråkratier. Det nordiska samarbetet är mycket mera omfattande och praktiskt än vad de nordiska

medborgarna har en aning om, men samordningen sträcker sig inte till diariesystem och hålslag.

Den som kan slita sig loss från Strogets (uttalas ungefär strojet) vimmel och flärd och gå ett par kvarter i den Indre by kan finna kultursekretariatet och mycket annat i en spännande och fantasieggande värld av antikvariat, silverbutiker, antikvitätsaffärer, små och stora resebyråer (ingen annanstans har jag sett en broschyr om Malawi), konstgallerier, hantverksaffärer och kvartersbutiker. Det är en värld av korsvirkeshus, kullerstensgårdar, mystiska prång, alkover och sneda tak. Gatunamnen avslöjar en del av områdets förflutna.

Nordiska kultursekretariatet ligger i Snaregade som fått sitt namn efter en rådman Erling Jonsson Snare som hyrde en tomt i närheten när femtonhundratalet var ungt. Om man går in i portgången till Snaregade 2 finner man en rad porträtt, målade direkt på väggarna, av de personer som alltsedan medeltiden har bebott just den-

na tomt, även om det hus som står där i dag bara har ett par hundra år på nacken. I huset finns en ölhandel som enligt obekräftade uppgifter ska vara Danmarks mest välsorterade.

Man kan föreställa sig att Snaregade och dess förlängning, Magstraede, är sig ganska lik sedan 1500-talet, även om bebyggelsen inte är fullt så gammal. Ett par gavelhus i Magstraede är uppförda omkring 1630 och vittnar om renässansens arkitektur. Det mest tilldragande huset i Magstraede är annars Huset — ett ungdomligt aktivitetshus som rymmer restaurang, bio, teater, musik m m. Med kommunalt stöd.

Namnen på Snaregades granngator berättar om stadsdelens karaktär under 1500-talet. Hyskenstraede är ganska lätt att härleda till den plattyska »Hyseken«, vilket betyder små hus, d v s bekvämlighetsinrättningar. »Mag« som gett namn åt Magstraede har samma innebörd. Däremot tvistar man om det märkliga namnet Knabrostaede. Den mustigaste teorin hävdar att namnet anspelar på den ställning man intog då man besökte en av de offentliga bekvämlighetsinrättningarna i området.

Om man lämnar Snaregade och går parallellt med Stroget i riktning mot malmöbåtarna kommer man först till Gammel Strand som ligger vid Hol-

mens kanal. På andra sidan kanalen ser man Christiansborg (folketinget) och Thorvaldsens museum. På Gammel Strand står fiskargummorna tidigt om morgonen och säljer färsk fisk. Deras yrkesgrupp har t o m blivit hedrad med en staty av en gumma som håller en spätta i handen. Fiskargummorna vänder ryggen åt folkettinget och framför sig har de ett par av fiskerinäringens avnämare, Köpenhamns berömda fiskrestauranger.

Alldeles i närheten finner man Nikolaj Plads som har en sällsam historia. Arealanvändningen här, i hjärtat av storstaden, har skiftat på det mest drastiska vis genom seklerna. Redan på 1200-talet fanns här en kyrka, men när elden tre gånger härjade Köpenhamn på 1700-talet brann även kyrkan (utom tornet). Det dröjde dock ett bra tag innan man kom sig för att bygga en ny kyrka på platsen. I stället blev den forna kyrkogården handelsplats och från 1846 till första världskriget hyste platsen en mängd slaktarbodar. Nu är kyrkan återuppbyggd men både den och dess omgivning har en profan karaktär. Kyrkan tjänar inte som Guds hus utan som utställningslokal och kafeteria.

Vi svenskar föreställer oss för det mesta Köpenhamn som gemytets, smilets och det goda livets stad — Wonderful Copenhagen. Men allt har inte alltid varit gott och är det inte heller i dag. Arbetarkvarteren på Nørrebro vittnar om fattigdom, trångboddhet och misär. Det är »den sorte firkant« som otvivelaktigt har gjort skäl för sitt namn, men den håller på att förändras.

Under 1800-talet växte befolkningen mycket kraftigt. Under andra hälften av seklet ökade befolkningen med hela 74 procent. Tidvis växte befolkningen endast tack vare inflyttningen. Trångboddheten och de usla sanitära förhållandena gjorde människorna till offer för epidemier, t ex en koleraepidemi år 1853. Ibland var dödstalen större än födelsetalen.

För att förbättra sina livsvillkor bildade arbetarna vid Burmeister & Wain Arbejdernes Byggeforening år 1865. Medlemmarna betalade i början ett öre i veckan till föreningen som på så sätt fick ihop ett kapital för att köpa mark och bygga bostäder. Bostäderna lottade man ut bland medlemmarna. Det mest kända området är väl Kartoffelrækkerna, men än idag kan man se resultat av byggföreningens strävanden på andra ställen, t ex i Krysemyntegade.

Ett av de mest outgrundliga gatunamnen i Köpenhamn är Farimagsgaderne (betoningen ligger på »mag«). Det finns tre sådana gator, strax utanför den gamla stadskärnan. Legenden berättar att kung Christian IV

(Christian Firtal) en gång kom åkande i sin kungliga vagn ett stycke utanför Köpenhamn, när han mötte en bonde som kom körande med en mera anspråklös kärva. Bonden visade inga tecken på att vilja väja för sin konung. De båda ekipagen tycks ha närmat sig varandra som i ett »chicken race« och till sist måste kungens kusk köra åt sidan på den smala vägen. När bonden så passerade yttrade majestätet: »Så færd i mag.«

Strøget är välbekant för var och en som någon gång besökt Köpenhamn och även om det kanske inte är representativt för hela staden så är det en älskad tummelplats. Ständigt skiftande och ändå sig likt. Affärer med ett smalt sortiment, t ex antikvariat, blir utträngda av kapitalstarkare rörelser som boutique och jeansförsäljare. Gatumusikanterna kommer och går. Tulpanförsäljarna ryter ut sina anbud år efter år. Den rödhåriga tjejen säljer fortfarande körsbär och jordgubbar på Amager Torv med samma leende som för tio år sedan.

Strøget har, som kära barn brukar ha, flera namn. Det är vanligt att gamla huvudgator i Danmark (och i Skåne) byter namn här och där när de gör en liten krök. En del av Strøget heter Vimmelskaftet. Detta besynnerliga namn har inte alls att göra med folkviolet på platsen, vilket man lätt skulle kunna tro. Det kommer i stället av gatans form som påminner om ett borredskap som kallas vimmelborr.

I Vimmelskaftets lilla tvärgata Skougogade finner man det anrika kaféet La Glace. Att stiga in där är som att stiga in i en svunnen värld. Den som älskar bakelser får inte försumma denna oas. Bland alla gräddiga frestelser tar Sportskage priset. Så vitt jag har kunnat finna består bakverket till c a 95 procent av vispad grädda. Har man samvete till det bör man prova upplevelsen någon gång.

En svunnen värld hittar man också i Perch's tehandel i Kronprinsensgade, inte långt från Rundetårn. Affären grundades år 1835 och bortsett från att biträdena har blivit utbytta tycks affären vara sig lik.

En gata som i likhet med Vimmelskaftet har sitt namn efter sin form är Pistolstraede — kanske Köpenhamns minsta gata. Den är föga mer än en liten sidogång från Strøget, nära Kongens Nytorv. På sextiotalet var det tal om att riva de gamla husen i kvarteret, men det visade sig vara mera lönsamt att restaurera dem och låta affärer och restauranger leva kvar än att göra parkeringsplatser. Det var ju väl, för nu kan man i Pistolstraede glädja sig åt roliga boutique, ett gammaldags boktryckeri, uteserveringar och Crank's vegetari-

ska restaurang efter förebild från London. Runt hörnet ligger Bjørn Winblads sagolika hus med inomhusfontän, mjuka heltäckningsmattor och konstnärens egna fantasifulla skapelser i textil, papper och keramik. Att titta in i denna drömvärld kostar inget. En ordinär plånbok kan väl kosta på sig några brevkort eller en affisch.

Visst kan man älska Köpenhamn på många sätt men en av vägarna till köpenhamnsälskarens hjärta går onekligen genom magen. Vid det ljuvliga Gråbrødetorv finner man Bøf og Ost, en dyr men gemytlig restaurang i de djupa källarvalven.

Puk, vid Vandkysten, är en genuin dansk krog, väl inrökt källare, men med trottoarservering på sommaren. Vad sägs om ett stjerneskud — kokt och stekt fiskfilé på rostad bröd med majonäs, räkor och kaviar. Öppet till kl 4 om morgonen. Mitt emot ligger Tokanten, belamrat med pryglar, inte så olik Stampen i Stockholm. En specialitet är äppelkaka med Crème Fraiche. Ifall man nöjer sig med smørrebrød och vill uppleva något riktigt genuint, kan man söka sig till det lilla kafé Sorgenfri och t ex äta smörgås med fläsksteg eller gammelmöst med fedt og sky. Kom ihåg att ett smørrebrød närmast är en liten maträtt med en brödskiva till. Brödskivor med lite pålägg heter håndmadder.

Men människan lever ju inte av bröd allena. Att upptäcka Köpenhamns boklädor är ett nöje man måste unna sig. Antikvariaten är naturligtvis ett kapitel för sig. Av de moderna boklädorna är Busch's universitetsbokhandel en av de främsta — nära Rundetårn i Købmagergade. Den som älskar kartor och geografi måste naturligtvis söka sig till Geobogladen och Nordisk korthandel i Toldbodgade, nära Nyhavn och mal-möbåtarna.

Naturligtvis finns det massor av böcker om detta kära Köpenhamn. Jag rekommenderar ett par pärlor som är överkomliga och ger långt mer än vad en vanlig turisthandbok kan göra.

Københavnke gadenavnes historie är en mycket underhållande bok som i c a 2 800 notiser berättar stadens historia utifrån dess gatunamn. Politiskens Forlag.

København — forslag till ekskursioner är en mycket användbar och sakkunnigt skriven bok om olika delar av Köpenhamn, dess bebyggelsehistoria, arealkonflikter, sanering, restaurering och förvandling. Boken är rikt illustrerad med färgbilder och kartor. Geografforlaget, Brenderup 1979.

Anders Schaerström

SHETLAND

Där Nordsjön möter Atlanten och Norska havet ligger Shetland. Djupa inskränningar i landmassan, skrovliga klippor och några höga branter präglar dess kuster, och det finns endast ett fåtal ljuvliga sandstränder. Shetlands berg är mjukare och behagligare än grannarna på Färöarna. Längs kusterna där jordmånen består av krossade snäckskal ligger övervägande fint betesland, och där inte fåren kommer åt kan det bli en överväldigande blomsterprakt med orkidéer, hela kullar rosa av trift eller gula av smörblommor. Men där fåren betar finns det inte mycket kvar ovanför rötterna. Och torvmossorna som sträcker sig uppåt sluttningarna är utpräglat sterila.

Öborna

Människan har hittat till Shetland redan under yngre stenåldern. Från denna tid finns många husgrunder och åkersystem bevarade. De mest ofövägna arkeologerna pekar ivrigt på likheter mellan en stor klackformad husgrund (unik för Storbritannien i sin utformning och storlek) i Stoneydale och resterna av ett tempel från samma tid på Malta. Vid Jarls-hof på södra Mainland finns husgrunder från neolitikum och bronsålder, äldre och yngre järnålder, en broch (försvarstorn), s k wheelhouses (hjulformade bostadshus), långhus från vikingatiden, ruinen av en medeltida gård — allting koncentrerat på samma låga kulle.

För människorna som sökte sig hit från de Brittiska öarna var Shetland sista utposten. För nordmännen var det ett etappmål på seglatsen till Skottland eller Färöarna och Island. Somliga nordmän bosatte sig där — för att sedan plundras och underkivas av vikingar och skottar. Öarna har en skakande historia. Den skotska adeln utövade ett brutalt förtryck. Fria bönder blev med tiden bara arrendatorer under »the lawful lairds». Och när det visade sig att storskalig fårodling gav högre avkastning än arrendatorernas (the crofters) åkerbruk avhystes dessa under grymma former och utlämnades åt svälten. Somliga blev fiskare, praktiskt taget livegna under lairden som höll med båt, gav krediter och diktade priser. Många var tvungna att lämna Shetland för alltid.

Nu för tiden lever Shetlands befolkning övervägande på jordbruk och fiske. De som får lön och bröd genom nordsjöoljan blir allt färre sedan anläggningsarbetena är slutförda. Turism förekommer nästan inte alls. Den livnär knappast någon och påverkar eller stör ingen. Därför möter resenären på Shetland vänlighet och hjälpsamhet långt utöver det vanliga.

Språket

Öarnas befolkning före vikingatiden, pikterna, har bara lämnat tysta vittnesmål efter sig. Men nordmännen som bosatte sig här sedan 800-talet har bestått Shetlands geografi med så gott som samtliga ortsnamn. En skandinav har lätt att förstå namn som Lerwick, Lax Firth, Tingwall, Lund eller Strom Ness. Svårare är det med Swinister som kommer av Svens bolstadir (bostad).

Norn, språket som härstammar från gamla västnorska dialekter, har länge förblivit vid liv tills det för omkring tvåhundra år sedan trängdes undan av engelska med något egenvilligt uttal. Ännu finns det dock många ord med rötter i norn kvar. Denna shetländska dialekt vårdas ömt: en ny ordbok kom ut i höstas, böcker skrivs på eller översätts till shetländska. Och särskilt sedan andra världskriget är kulturutbytet med Norge mycket livligt.

Lerwick

Vi anländer med färjan från Bergen mitt i natten och får rådet att slå upp tältet ovanför Loch Clickhimin i utkanten av huvudstaden Lerwick. De första shetlänningarna som tilltalar oss är två rundfotade grabbar som absolut vill snakke norsk med någon som förstår det, klockan halv tre på morgonen.

På en liten udde i insjön nedanför vår lägerplats ligger en välbevarad broch, ett för Orkneyöarna och Shetland typiskt försvarstorn, som också använts som bostad, från tidiga järnåldern. Scenariot kring vårt frukostbord kompletteras av vyn över staden, leksaksfyrornet på Bressay och bakom oss en ljungbeväxt sluttning som vimlar av kaniner.

Lerwick med sina välbyggda hus av huggen grå sandsten bär spår av rike och som fisket har skapat sedan holländare och hanseater började

segla på Shetland. Många gatunamn påminner om förbindelserna med Norden, som St Olav's Street eller King Harald's Street. Hamnen vimlar av kuttrar och häckträlare. Ett nybyggt långskepp verkar något vilsekommet. I Bressay Sound ligger några risiga polska och östtyska fabrikskepp för ankar. De tar hand om fångsten som deras landsmän på sina rostiga trälare kommer med i skytteltrafik. Fiskrenset samlar vita moln av mäsar och trutar. På kvällen besöker vi en av de regelbundna folkmusikkonserterna. De medryckande melodierna innehåller både norska och skotska stilelement.

Allt är förlorat — eller...?

Nu lockar oss Jarls-hof med fornlämningar och Sumburgh Head med sina fågelbranter. Lämligaste buss går till Sumburgh Airport. För att slippa bära rygsäckarna i onödan lämnar vi dom där vi stigit av bussen utanför flygplatsbyggnaden. Vi förlitar oss på shetlänningarnas ärlighet.

Jarls-hof ligger vid havet alldeles i närheten av flygplatsen. Att tolka och avnjuta utgrävningsområdet tar oss hela eftermiddagen. Vi fortsätter mot fyren på Sumburgh Head. Fåren är mer vilda än tama och flyr oss köttätare. Nötkreaturen kringgår vi med respekt. Världen är skär av trift och aftonsol. Bara Sumburgh Head reser sig svart och brant ur havet.

Här finns det grisslor, stormfåglar, några lunnar. Djupt under oss seglar sulor. De avtecknar sig bländande vitt mot det nu blåsvarta havet. Det enda tordalkparet ser rätt övergivet ut. Skarv finns däremot i stora mängder. Överallt trippar och cirklar strandskator omkring oss och överöser oss med fula ord på sitt gälla språk. Fyren är omgiven av snövita hus och murar. Där står också en flera meter lång mistlur vars dova tuta vi kommer att höra ofta och på flera mils avstånd under de följande dagarna.

När vi sent på kvällen återvänder till flygplatsen är våra ryggsäckar borta. Inte en människa i närheten som vi kan fråga vad som hänt. Tills äntligen en kvinna dyker upp och tycker att om någon vet så är det the Security Officer. Hon kör oss till hans bostad som ligger över en halv mil borta — och Mr Stevens vet! Reglementsenligt har han tagit hand om ryggsäckarna såsom misstänkta för att innehålla terroristbomber. Vi

meter. Vi smyger, klättrar, stirrar genom kikaren, fotograferar. När Inger klär av sig på klipporna för att hänge sig åt tvål och vatten kommer sälarna nyfiket närmare.

Sjöslaget

På stranden nära flygplatsen blir det »karneval« med räddningshelikopteruppvisning, ett småflicksgarde som med blåsfrusna knän och järnhård disciplin paraderar i ösregnet, och kappaddling med fantasifullt hemmabygga flottor. När farkoster har rundat märket utbryter ett vilt sjöslag där en motorspruta sätts in, där påsar, med något vitt pulver i som flyger bort likt krutrök, kastas på vedersakarna, där grabbar slängs i plurret och hela flottor välts.

Det omöjliga händer

I byn Tolob reser sig ur brösthögt, fuktdrypande gräs helt oväntat den skäggige Olle Ceder jämte ledsagarinna. De har på sin flygresa till Frankrike valt Shetland som lämplig mel-

der oss åt sanddynerna och den gamla vattenkvarnen vid Quensdale (som naturligtvis betyder kvarndalen). En herdes collies reagerar ögonblickligen på minsta vissling och föser färskocken med otrolig precision. Men sedan upptäcker vi på gården ett antal runt slutna — man tvekar kalla dem så — hundkojor. Från deras mörka inre hör vi förtvivalde hundar yla. Sannolikt ingår detta som ett steg på vägen att tvinga fårhundarna till absolut lydighet, men det är ett outsägligt grymt djurplågeri.

Vi korsar långsträckt höjdryggar späckade med stora bunkrar från senaste kriget, och framför oss utbreder sig Loch Spiggie.

Spiggie

Gården Spiggie lär verkligen vara uppkallad efter spiggarna som förekommer i lochen i närheten. Vi slår läger i sanddynerna mellan havet och lochen. Här förekommer kvanne som överallt där vikingar har bott. Snart dyker det upp sällskapssjuka gråsälaren som älskar att följa oss på våra strandpromenader. I sista skymningsljuset kommer en utter upp ur havet nedanför vårt tält, går tillbaka, simmar ett par hundra meter utefter land och tvärrar över sandstranden för att sedan försvinna mellan dynerna. Nästa morgon hittar vi spåret — och ett färskare spår som leder tillbaka till havet. Förmodligen har den kalasat på öring i lochen under hela natten.

På väg till Fitful Head blir storlabarna påträngande. Det hjälper något att ibland kasta mössan i luften. Det förvillar dom ett tag, men sedan anfäller den ena efter den andra igen. Fartvinden brusar kring deras vingar, och att storlabarna helst anfäller bakifrån och i ögonhöjd förhöjer överraskningseffekten när man just har börjat tro att det har blivit lugnt i luften igen. Deras indianstridsrop — jahoo, jahoo i högsta falsett — förföljer oss överallt på fjällslutningarnas torvmossar.

En fyrvaktare som vi har träffat några gånger föreslår att vi följer med honom till hans torvtäkt. Vi sitter på hans nytjärade flakvagn bakom en traktor, som man tror skall lägga av för gott när som helst, när den ömsom smäller otäckt, sedan spontant övergår till ett svagt flämtande, för att sedan ouppmanad hosta skarpt igen. Också gubben lider av svår astma, så att vi hellre än att se honom plågas av andnöden tar skottkärrorna vid torkplatsen och lastar hans släpvagn med torven. Man lär sig faktiskt ganska mycket av sådant också.

Från öns höga rygg med de jätteli-

bjuds på vin och pratar med honom och hans familj till långt efter midnatt om allt mellan himmel och jord, men särskilt om Shetland. Sedan kör han oss till våra ryggsäckar och där efter till vår tilltänkta lägerplats. Det hade inte fattats mycket så hade han hjälpt oss resa tältet också.

Säl!

Morgonen bjuder på kraftig bris och gräsäl i vattnet nedanför lägret. Här och var dyker sålhuvuden upp, ibland ett halvdussin. Ofta står de långa stunder lodrätt i vattnet, bara det konformade huvudet sticker upp med näsborrharna i vädret. Särskilt skygga är inte dessa gråsälare. Deras säkerhetsavstånd ligger under trettio

lanlandningsplats. Detta vittnar om god smak. Var möter vi dem härnäst?

På väg norrut

På halvön Burgi Head däremot höjer sig ur fährhärjat, torrt gräs en befäst boplatz från tidig järnålder med vallgrav, jordvall, ytterligare vallgrav och stenvall med inbyggda beehive huts (engelsk arkeologterm för bikupeformad kallmurad stenhydda). Under en strålande sol och knallblå himmel ligger vilda klippor, vitskummande bränningar, ett blått hav med ljusa, leopardfläckade sälar vars smidiga rörelser syns tydligt i det klara vattnet.

Ryggsäckarna tynger, men vi glä-

ka radarskärmarna får vi syn på Saint Ninian's Isle i det tilltagande diset. Vi tar oss över en sandbank i begynnande blåst och regn. Först hittar vi den heliga källan där vi hedningar trots allt deponerar några svenska slantar. Därefter ser vi på lämningarna av en tolvhundratalskyrka. Under dess golv har man hittat en silverskatt bestående av stora spännen och kalakar från åttahundratalet. Den har som brukligt hamnat långt borta på museet i Edinburgh, men det finns åtminstone hyggliga kopior i Lerwick.

När vi lämnar Spiggie lindras avskedssmärtan av rökt örting med mild och väl avvägd pepparotssås och ett glas rhenskt vin, därefter äppelpaj dränkt i tjock grädde. Vad sägs om det? Res till Spiggie Lodge, det lilla värdshuset dit bara någon enstaka sportfiskare tycks hitta.

Mousa, sälön

I Sandwick mitt emot ön Mousa berättar en familj för oss om sina Shetland collies, och om de många sälarna som har funnits där i viken, tills för många år sedan en fångstbåt kom och utrotade alla på en enda dag. Kyrkogården i Sandwick reser sig direkt ur kullerstenarna vid havet med höga dystra gravstenar. Vackert och kusligt i ett. Vid sundet mot Mousa

ligger vi på magen ett bra tag och tar kort igen, som om vi inte hade fått nog med sälspäck redan. Kring den hoprasade brochen ligger också rester av flera ovala järnåldershus, och på höjden några hundra meter därifrån en stor ödegård som lär vara byggd av sten som tagits från brochen.

I Leebiton nära Sandwick bor vänlige Mr Jamieson, brandsoldat på Sumburgh Airfield och färjkarl på fritid. Vi tillbringar kvällen hos honom och hans hustru och son, där vi hör mycket som är värt att veta om Shetland och shetlänningarna. Sedan sover vi i hans båtskjul för att på morgonen väckas av den livliga flygtrafiken, för där inne bor också trastar och gårdsmygar.

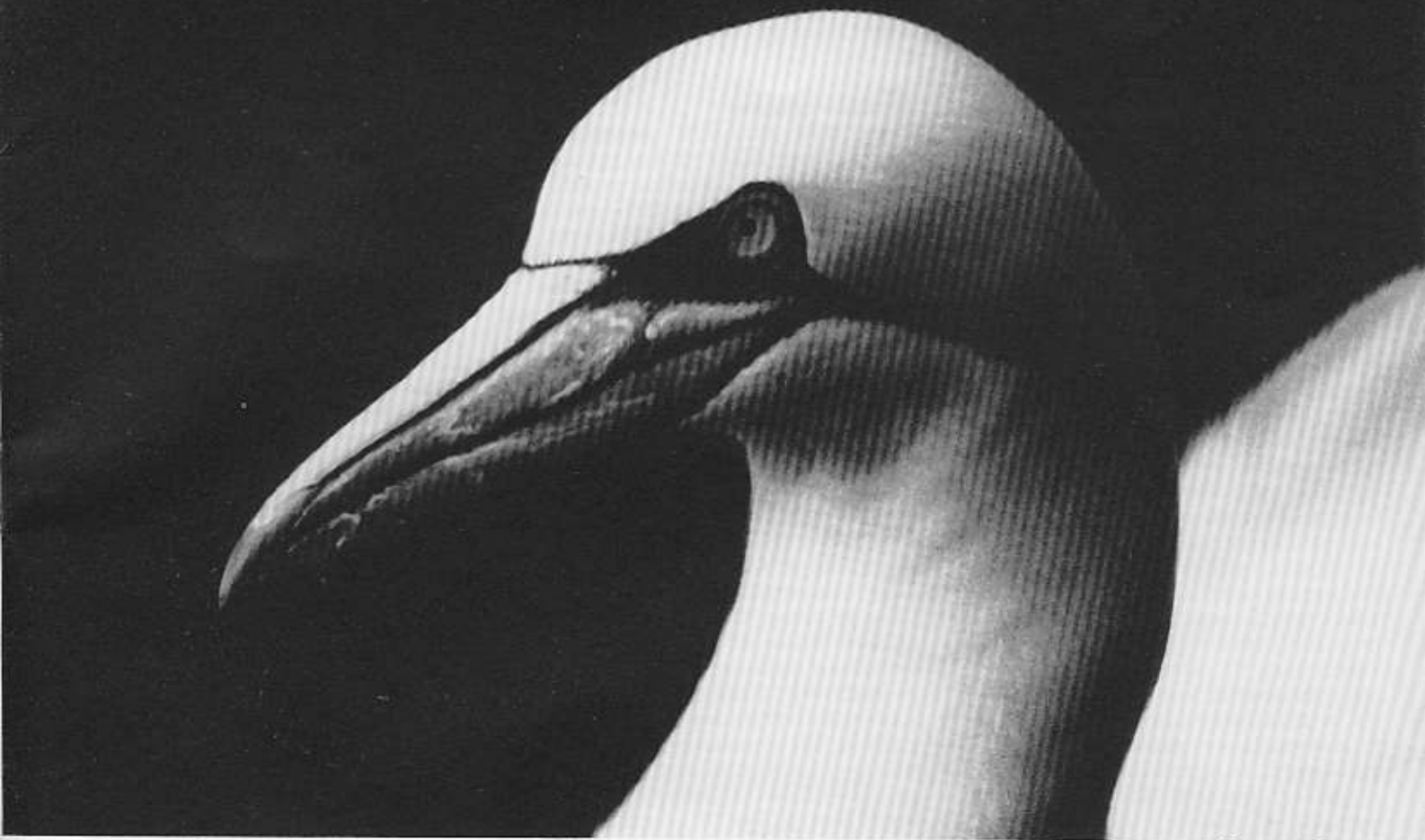
Färden till Mousa tar inte lång tid. Från vattnet syns krutlagret och andra rester av koppargruvan som lairden i Leebiton hade bakom sitt herresäte. På ön slår vi läger bakom en dyke, en stengårdsgård, som här som överallt inte bara delar upp betesmarken eller skiljer ägorna åt utan även ger skydd åt utgångsfären mot blåst och slagregn. Nu får dyken ge lä åt oss, men vi upptäcker snart nära grannar, d v s stormfåglar och starar som också vet att uppskatta den.

Brochen på Mousa är den bäst bibehållna av alla. Den är omkring femton meter hög, med en skyddad

gård i mitten. Dess kallmurade vägg är på utsidan först konisk, sedan lodrät och högst upp utåtlutande. I murens bänningar befinner sig från gården tillgängliga kamrar och trappor. Inne på gården ligger en död stormsvala — i murens springor lär det bo rätt så många.

På öns ostsida rör vi oss bland tobisgrisslor och skarvar. I timal smyger vi för att komma några vilande sälar in på livet och slösar ytterligare film på dom. Men sedan händer det! Vid en djupt inskuren vik ser vi först enstaka sälar och sedan allt flera. Vår förvåning känner inga gränser: mitt emot oss bland klippblocken ligger gräsäl i drivor, och på sandstranden längre bort likaså. I vattnet i vår närhet finns en del knubbsäl som nyfiket kommer närmare och närmare när vi vislar valser och sjunger Bäh, bäh vita lamm... Påståendet att sälar älskar musik är inte alldeles fel, och dom här är nog inte bortskämda med akustiska njutningar av högre kvalitet. Men närmare än ett dussin meter vågar dom sig inte. Så håller vi på tills det är beckmörkt. På hemvägen låter det ur springorna i brochen och stengårdsgårdarna: Rrrrrrrrrpit, rrrrrrrrrpit! Det är stormsvalorna. När vi sätter oss ett tag och väntar ser vi till sist trots mörkret en och annan stormsvala i rasande flykt.

Havssula

I gryningen finns ingen tid för frukost — sälviken lockar. Först är sälarna oroliga och rusar från sandstranden ut i vattnet, för att snart krypa och skutta upp igen, säcka ihop och somna bums. Undantag finns dock. Somliga måste alltid gnabbas och fräsa. En stor hanne med en ovanlig blåaktig färg rusar då och då ut i vattnet och uppvisnings-simmar med hög fart och kraftfulla hopp, för att sedan återvända till stranden och hålla ett öga på de regnställsklädda människorna som tror att det går att närma sig osedda. På land är sälarna mycket skyggare än i vattnet, så vi tar det mycket lugnt. Hundra meter utför sluttningen, från klippblock till klippblock i förhoppningsvis obehagade ögonblick, tar över en timme. Men sedan är det nästan för nära för telet. Och nu huttrar vi i det råkalla vädret, ur stånd att ta oss en åkarbrasa.

Senare, i väntan på båten som skall hämta oss, ser vi ett par småvalar, kanske grindvalar, lugnt cirkla i viken nedanför tältet.

Och så blir det civilisationen i Lerwick igen, med bed and breakfast, dusch, överdådiga lyxmåltider på Queen's Hotel, en och annan skummande pint of bitter, och som följd därav hotellets herrtoa med vacker havsutsikt.

Naturreseptet Hermaness

Unst är den nordligaste ön — sedan kommer bara skäret Muckle Flugga med fyrtornet och några pytteskär där Storbritannien definitivt tar slut. Där i norr ligger Saxa Vord med massor av läbbiga labbar och underbar utsikt över flera hav. Men på andra sidan fjärden ligger naturreseptet Hermaness med ännu läbbigare storlabbar som inte skyr kroppskontakt. Till sist måste vi rigga en antennliknande konstruktion på Ingers ryggsäck, och från toppen hotar hennes handduk alla lågsniffare. Det skrämmer faktiskt labbarna som nu inte kommer närmare än tre meter. Och sedan står vi vid branterna där det lär häcka nittontusen sulor (källa: en skäggig herre som kokar kaffe åt oss och dessutom medverkar i den internationella sulräkningen kring hela Nordatlanten med angränsande farvatten). Av guanobeläggningens utsträckning att döma är antalet trovärdigt.

I två dagar driver vi omkring på Hermaness och plåtar allt som rör sig tills skymningen blir övermäktig. Det finns stora skaror av små finkladda Tammie Noories (shetlänningarnas namn för lunnen) som när man uppträder sansat och artigt kommer så nära att man måste backa för att de inte skall bli oskarpa på bilderna. Ur

bohålorna stiger deras råmande: Aaaaah!

Vår mat kokar vi på kaffeliknande, vattenloppbemängd vätska ur ett torvhål, som av smålommarna används som barnkammare och troligen även avträde. I alla fall är Försvarets frystorkade, annars ack så goda, lyxrotmos vidrigt beskt. Vi fortsätter och stirrar på ritor, stormfåglar, grisslor, svåridentifierade trutar och försöker hålla oss kvar däruppe trots blåsten. Till saken hör att jag själv kan gå nästan var som helst också när det stupar men blir magsjuk när jag ser andra göra samma sak. Ack så jag lider under dessa dagar. Speciellt när en ung schweizare beger sig ut på ett otäckt klipputsprång för att på en hylla långt under oss hitta den vilsekomna svartbrynade albatrossen som ingen vill gifta sig med. Att den finns där har schweizaren sett genom tubkikaren på långt håll. Jag gör mig samma besvär och hasar ut i ridsits utan stigbyglar, men den otacksamma fågeln vänder bara ryggen till. Han har väl sett elegantare ekvilibristik.

På Unst ligger också Haroldswick där Harald Hårfager landsteg en gång i tiden, och Baltasound som en gång var hamn för en väldig flotta av småbåtar de tider på året då sillen gick till. Nu finns bara en liten ansamling av grå hus. Däribland en

handelsbod med griniga, misstänksamma, fula expediter med giriga ögon och osympatiskt rörelsemönster. De skiljer sig från Shetlands övriga befolkning som dag och svinkall november natt.

Vandrarhemmet i Uyeasound på Unsts sydsida håller rekordet för skitiga självhushållningskök. Men det ligger i en charmerande förvildad blomsterträdgård. Strax nedanför står resterna av en hanseatisk handelsstation från tiden då detta var ett sillklondyke. Några kilometer i östlig riktning ligger också Muness Castles dystra ruin. Härifrån förtryckte Laurence the Bruce shetlänningarna.

Vi gör en avstickare mot Lund och Houlland i sydväst där vi efter hand hittar resterna av en broch, vikingatida husgrunder litet varstans, jättelika bautastenar med grovt skägg. På stranden ligger vackra allmogebåtar. Vi följer de gula svärdslljorna upp för backen och hamnar vid en restaurerad skvaltkvarn. Höstackarna är övertäckta med fiskenät för att inte blåsas bort. På den gamla begravningsplatsen vid havet nära Lund står en lavtäckt kyrkoruin, och gravstenar från urgamla små enkla, mera murkelliknande än korsformade, utan inskription, men ändå inte ordlösa, till pompösa monument med pilastrar och krusiduller. En släkt har reserverat en avdelning åt sig själv, i form av en tillbyggnad till den allmänna kyrkogården, men med ett högt järn-

galler emellan och egen ingång från utsidan. Deras gravstenar lämnar inte några tvivel på vem som är rikast i bygden.

Stenåldersåkrarna

Vid Walls Bridge på västra Mainland rusar en skara vilt gnäggande ponnies emot oss så tankarna leds till vilda västern. De vill säkert bara uttrycka glädje över vårt besök, men verka så otämjda och hotande att vi för säkerhets skull drar oss tillbaka till en stor klippa och försöker göra oss oälskade.

Efter en natts våldsamt regn söker vi oss till Staneydale och »tempel«-grunden som redan har nämnts i inledningen. Den ligger i en långsträckt dal som genomkorsas av urgamla stengärdsgårdar — de är som »helgedomen« från yngre stenåldern. Torven i dalen är yngre än stenåldersåkrarna som den täcker sedan en klimatförsämring har inträffat för några tusen år sedan. Den beryktade husgrunden består av en omsorgsfullt kallmurad metertjock mur i form av en klack. På insidan finns stora nischer och i mitten två stenskodda stolphål. Ett imponerande bygge för sin tid — dubbelt så stort som vanliga hus — men tempelhypotesen verkar våghalsig. Det en arkeolog inte kan bestämma brukar han ju gärna etikettera som »troligen kultföremål«.

Och som vanligt räcker inte tiden till...

Vi passar på att besöka ön Noss nära Lerwick. Också här finns stora fågelberg där man kommer mycket nära inpå sulor, stormfåglar och lunnar.

Sista dagen ligger i Lerwicks hamn en gammal bekant från Färöarna — en kärleksfullt bevarad gammal kutter, helt i trä och med riggen intakt, som tycks göra ett officiellt besök. Själv begagnar jag sista tillfället att besöka Scalloway på västkusten, en gång fiskecentrum och viktigare än Lerwick. Över allt annat reser sig slottsruinen. Den är mycket lik biskopspalatset i Kirkwall på Orkney och Muness Castle på Unst. Hamngatorna har små vackra gamla hus. En stentavla i en av fasaderna förklarar sambandet mellan månen och tidvattnet och slår samtidigt av någon anledning fast att tyskarna inte är det utvalda folket. Det visste jag förut — men vad har det med månen att göra?

Hemresan är idel lyx; hytt med havsutsikt och eget duschrum. På Tyska bryggen i Bergen vankas som alltid Hansa-bryggeriets goda öl och därtill kryddersill med rømme. Det får du själv pröva någon gång. Sedan kan du ju, när du ändå har rest så långt, fortsätta till Shetland. Det är det få som ångrar.

Edgar

Sillgrisslor

ÄLGENS FÖDOVAL

Älgen (*Alces alces*) är vårt största hjortdjur (fig 1). Men vad, hur, hur mycket och hur ofta äter den? Vi lät dessa frågeställningar bilda stommen i följande ganska djärva hypotes gällande älgens födointag:

$$xy^2 > \sqrt{y} + \text{MnO}_2$$

För att pröva hypotesens validitet i Mellansverige och Mellannorge begav vi oss ut i älgmarkerna en mild januarimorgon. Påpekas bör att hypotesen, i synnerhet dess medianvärde, är intressantare som idé än som mätare av ett funktionellt sammanhang. Detta gäller dock endast om vi multiplicerar våra resultat med de korrektionsfaktorer, som räknats fram av Jönsson och Young (1632) för skillnader i nedbrytningshastighet mellan olika bytesisotoper (fig 2).

Fig 1

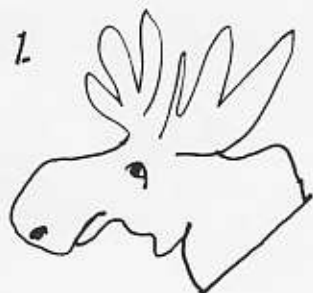
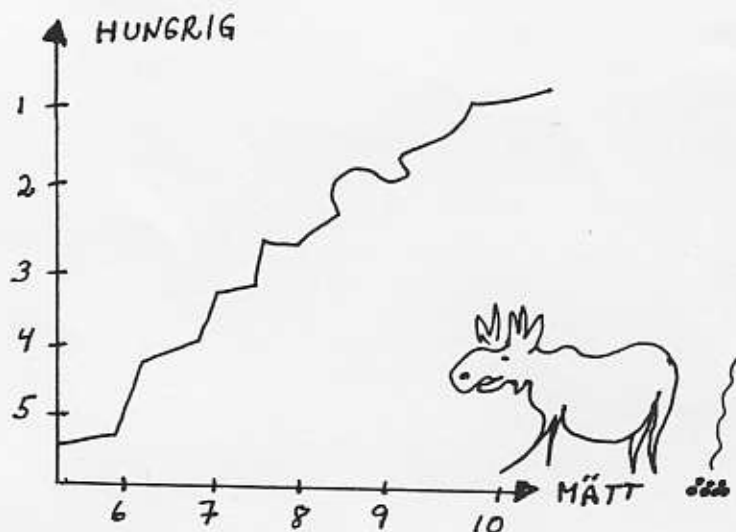

Fig 2

Av diagrammet framgår något sensationellt, att

$$\pi > \pi + \pi^{20} = \sqrt{105} - \Delta + \sqrt{10} + Kds + 1^2 (xy) !!$$

Någon risk för att älgen skall för-

svinna ur vår fauna tycks alltså inte föreligga, när nu dessutom en viss nedgång i vargstammen är skönjbar. Grattis, grattis alla älgvänner, till kommande högtidsstunder ute på mossarna!

Lars-Göran Reijner
Älggruppen

BILDGÅTA

FNSiN:s lilla frågetävling. Vad är detta?

- Kamouflerad rördrom i vass.
- Rördrom och FNSiN-medlem i vass.
- Kass kollage av vass.
- Flyktförsök från Hall genom vassvall.
- Bild av Kaj Valtersson.
- ?

Första pris: 1/2 paket Melittafilter.

BAZ

FNSiN

